

دانشگاه علامه طباطبائی
دانشکده روانشناسی و علوم تربیتی

پایان نامه :

جهت اخذ درجه ی کارشناسی ارشد در رشته
علوم تربیتی

(آموزش و پرورش پیش دبستانی)

موضوع

بررسی و مقایسه الگوی رفتارهای غالب
نافرمانی مقابله ای در دختران و پسران و
مقطع پیش دبستانی شهر تهران در
سال تحصیلی 87-88

استاد راهنما :

سرکار خانم دکتر شیوا دولت آبادی

استاد مشاور :

سرکار خانم دکتر لیلی انگجی

محقق :

اعظم صادقی تابستان : 1388

فهرست عناوین

فصل اول طرح تحقیق

1	مقدمه
4	بیان مسئله
6	اهمیت و ضرورت
8	اهداف پژوهش
8	هدف کلی
8	اهداف اصلی
9	اهداف جانبی
10	فرضیه های پژوهش
10	سؤالات پژوهش
11	روش شناسی
11	روش تحقیق
11	جامعه آماری
11	روش نمونه گیری
12	حجم نمونه آماری
12	روش گردآوری اطلاعات
13	روش تجزیه و تحلیل داده ها
13	تعاریف مفاهیم و واژگان
13	تعاریف نظری و عملیاتی

فصل دوم - پیشینه تحقیق

16	مقدمه
16	تاریخچه
21	تعریف اختلالات رفتاری از دیدگاه‌های گوناگون
24	ویژگی‌های اختلالات رفتاری
25	عوامل مؤثر در ایجاد اختلالات رفتاری
27	اختلال رفتاری و انواع آن
28	اختلالات درون ریز و برون ریز
29	اختلالات درون ریز
29	هراس و ترس
30	گوشه‌گیری از اجتماع
30	افسردگی
31	افسردگی در دوران کودکی
33	وسواس - اجبار
33	اضطراب
34	اختلالات برون ریز
34	پرخاشگری
35	الگوهای رفتار پرخاشگرانه
35	عوامل تعیین‌کننده پرخاشگری
35	عوامل زیست‌شناختی پرخاشگری
36	جنسیت و پرخاشگری
36	نفوذ خانواده و پرخاشگری

37	اختلال نقص توجه و بیش‌فعالی
38	اختلال سلوک
40	اختلال نافرمانی مقابله‌ای
42	همه‌گیرشناسی نافرمانی مقابله‌ای
44	تشخیص
45	پیامدهای عدم مداخله
46	پیشینه تحقیق
46	بررسی‌های انجام شده در داخل و خارج از کشور
	فصل سوم : روش‌شناسی
53	مقدمه
53	جامعه آماری
53	روش نمونه‌گیری
54	حجم نمونه
54	ابزار و روش گردآوری اطلاعات
57	روش تجزیه و تحلیل آماری
	فصل چهارم :
59	مقدمه
59	یافته‌های توصیفی و استنباطی
60	جدول (4-1)
61	جدول (4-2)
63	جدول (4-3)

64	جدول (4-4)
66	جدول (4-5)
67	جدول (4-6)
68	جدول (4-7)
70	جدول (4-8)
71	جدول (4-9)
73	جدول (4-10)
	فصل پنجم :
76	مقدمه
76	خلاصه تحقیق
77	نتایج عمده تحقیق
80	محدودیت‌های پژوهش
80	محدودیت‌های در اختیار پژوهشگر
80	محدودیت‌های خارج از اختیار پژوهشگر
81	پیشنهادها
	پیشنهاد‌های مستخرج از یافته‌های پژوهش ، برای
81	تحقیقات آینده
81	پیشنهاد‌های کاربردی

منابع

- 83 ..... منابع خارجي
- 85 ..... منابع فارسي
- 89 ..... منابع اينترنتي

فصل اول :

طرح تحقیق

مقدمه

وقتي يك كودك متولد مي شود اولين چيزي كه هر كسي مي خواهد بداند جنسيت اوست ، سپس اينكه سفيد است يا سبزه ، چشمانش روشن است يا تيره و ... ما به طور غريزي احساس مي كنيم كه اين اطلاعات پايه ، سر نخي بزرگ درباره آينده كودك به ما مي دهد.

از همان بدو تولد تفاوتهاي بسيار و قابل توجهي در دو جنس دیده مي شود و اين تفاوتها به تدريج در مراحل گوناگون زندگي آنها بروز مي کند. به همین دليل اين سؤال را در ذهن به وجود مي آورد كه آیا اين صفات با كودك متولد شده اند يا اينكه اکتسابي هستند (اميرديواني ، 1388).

به عبارتي آیا اين تفاوتها فطري هستند يا محيطي ؟ پاسخ اكثر كارشناسان اين است كه تقريباً هر دو مورد در اين امر دخيل هستند ولي تشخيص سهم دقيق هر يك در ايجاد اين تفاوتها كار بسيار دشواري است . در بسياري از موارد همچون رشد ، علايق و رغبتها ، نحوه عملکرد ، خلق و خو ، واكنش به محرکات وحتي ابتلا به اختلالات تفاوتهايي در دو جنس مشاهده مي شود كه مباحث بي شماري را در اين حيطه ايجاد مي کند كه پرداختن به هر يك از اين زمينه ها نیازمند در نظر گرفتن عوامل محيطي و

ارثی است و زمانی می توان به این مطلب پی برد که تمامی جنبه های دخیل در ایجاد این تفاوتها به طور کامل مورد بررسی قرار گیرد (حسینیان ، 1386).

از وراثت به عنوان عامل مؤثر در این تفاوتها می توان یاد کرد که مربوط به وضعیت زیست شناختی و یا کروموزومی می باشد به عبارتی هر سلول انسانی از 23 کروموزوم یا 46 عدد کروموزوم که 22 جفت آن غیر جنسی و یکسان و جفت بیست و سوم که کروموزوم جنسی نامیده می شود و جنسیت را مشخص می کند و از تمام این کروموزومها تنها جفت ، جفت بیست و سوم یا کروموزوم جنسی است که عامل مؤثر در این تفاوتها تشخیص داده شده است و این تفاوتها با ویژگی های خاص را اصطلاحاً وابسته به جنس می نامند. نتایج پژوهشهای مختلف نشان داده است که از لحظه تشکیل نطفه تا پایان مرگ ، رشد و تحول در دو جنس متفاوت است. به طور مثال در دوره جنینی بین سرعت رشد جنین دختر و جنین پسر تفاوت دیده می شود . پس از تولد نیز تفاوتهایی از لحاظ قد و وزن ، دورسر ، تشکیل دندانها ، رشد حرکتی و تکلم و ... بین دو جنس تفاوتهای آشکار به چشم می خورد ، حتی در رابطه با حواس پنجگانه نیز این تفاوتها بین دو جنس

واضح است که می توان این تفاوتها را به تفاوتهاي وابسته به جنس نسبت داد (سلیمی ، 1386).

تفاوتهاي ديگر در دو جنس به چشم مي خورد که علاوه بر عامل وراثت عوامل ديگر همچون عوامل محيطي را مي توان در آن مؤثر دانست از جمله اين تفاوتها مي توان تفاوت در علايق و رغبتها ، نوع دوستي ، توجه به ديگران ، صميميت و اعتماد ، علايق زيبايي شناسي و ديني و اجتماعي و... را نام برد.

در مواجهه با تحريكات ، از لحاظ نوع تحريك ، شدت تحريك و نوع پاسخگويي نيز تفاوتهايي در دو جنس مشاهده مي شود. به طور مثال در پرخاشگري اين دو جنس تفاوتهايي وجود دارد. مشاهدات نشانگر اين است که از زمان خردسالي تا سنين بالاتر پسرها پرخاشگتر از دخترها هستند، در نوع پرخاشگري نيز در دو جنس تفاوتهايي وجود دارد. دخترها زمانیکه عصباني مي شوند به منظور نمايش پرخاشگري خود ، به فحاشي و دشنام دادن مي پردازند به عبارتي پرخاشگري در اين جنس به شکل کلامي است . حال آنکه پرخاشگري پسرها به صورت عملي و درگيري است ، پسرها به هنگام پرخاشگري به مشت زني و لگدپراني متوسل مي شوند (جهرمي ، 1386).

کودکان چه دختر و چه پسر همواره در برابر فشارهای زندگی واکنشهای سریع و شدید از خود نشان می دهند و به همان سرعت ، وقتی فشارهای زندگی از بین رفت بهبود می یابند . از آنجا که وابسته و متکی به دیگران هستند و از لحاظ شخصیتی نارس و نابالغند ، لذا در برابر فشار و ناراحتی آنچه از خود بروز می دهند اختلال رفتاری است (ناصری ، 1386).

بنابراین می توان گفت اختلال رفتاری در کودکان وسیله بیان است . هر چه کودک سن کمتری داشته باشد ، در ارتباط با دیگران بیشتر در زحمت بوده و حتی وقتی هم که قادر به تکلم است چون دایره اطلاع بر لغات ، محدود است و اصولاً قادر به درک و بیان مفاهیم کلی نیست و در بیان احساسات خود دچار اشکال است ، لذا اختلالات رفتاری و روانی شدیدتری از خود نشان می دهد (میلانی فر ، 1383).

اختلالات رفتاری انواع گوناگون دارند از جمله این اختلالات می توان به اختلال نافرمانی مقابله ای¹ اشاره کرد. اگر چه رفتار مقابله ای و سرپیچی مخصوصاً در بین کودکان پیش دبستانی ممکن است رفتار هنجاری محسوب شود ، گروهی از کودکان رفتار مقابله ای را چنان با شدت نشان می دهند که تشخیص نوع خاصی از اختلال با عنوان

---

¹ - Oppositional Defiant Disorder

اختلال نافرمانی مقابله ای اجتناب ناپذیر است . همانطور که در چاپ چهارم راهنمای تشخیصی و آماری اختلالهای روانی DSM4 تعریف شده است ، اختلال نافرمانی مقابله ای ، الگوی عود کننده ای از رفتارهای منفی کارانه ، سرکشی و خصم آلود در برابر اشخاص صاحب قدرت می باشد (انجمن روانپزشکی امریکا ، 1994 ، ص 91) .

رفتارهای شدیدتر از طیف بهنجاری ، که در کودکان خردسال می توان مشاهده نمود ، و مشخصه این اختلال هستند مانند نافرمانی ، خصومت و جرو بحث ، معمولا تا 6 سالگی ظاهر می شوند (فریک² و دیگران ، 1993 ، ترجمه علاقبندراد ، 1380) .

گاهی رفتار مقابله ای ناشی از شیوه انضباطی متناقضی است که از ترس و اضطراب والدین درباره تمایل محدودیتها یا مجوزها نشأت می گیرد (فرین و آرتور³ ، 1986 ، ترجمه علاقبندراد ، 1380) .

همانطور که در رابطه با پاسخگویی به تحریکات و نوع پرخاشگری در دختران و پسران دیده می شود ، اختلالات رفتاری و از جمله اختلال نافرمانی مقابله ای نیز در دو جنس تظاهرات رفتاری گوناگونی را ایجاد می

---

² - Frick

³ -Freeman & Arthoor

کند. بنابراین بررسی و پژوهش در این زمینه ، شناخت نمادها و نموده‌های اختلالات رفتاری خود گامی در جهت شناخت هر چه بیشتر و در گام‌های بعدی ارائه راهکارهایی جهت پیشگیری و حذف برخی رفتارها می باشد و همه این فعالیتها و پژوهشها کمک خواهند کرد به هموار ساختن راه شکوفایی استعدادها و ظرفیتهای افراد ، و آنگاه تدریجاً به تحولات عظیمی در بهبود زندگی و کسب سعادت انسان و تحقق کرامت و ارزش والای انسانی دست خواهیم یافت.

بیان مسئله

کودکان خردسال حتی در سالهای اولیه زندگی خود ، می توانند به دلایل گوناگون نابسامانیهایی را در سطح رفتارهای خود آشکار سازند ، که با همه ملاحظات سنی ، باز هم هشداري در جهت جدي بودن اختلالات رفتاري محسوب مي شوند که یکی از تظاهرات آشکار اختلال رفتاری در کودکان و نوجوانان ، اختلال نافرمانی مقابله ای است . اختلال نافرمانی مقابله ای در چهارمین راهنمای تشخیصی و آماری بیماریهای روانی به عنوان اختلالی که اولین بار در کودکی تشخیص داده می شود ، تقسیم بندی شده است و این اختلال معمولاً قبل از 6 سالگی ظاهر می شود و در ابتدا ، این علائم مقابله ای اغلب در منزل دیده

می شوند ولی به تدریج در موقعیتهای دیگر نیز بروز می کنند. نکته قابل توجه این است که درصد بالایی از موارد اختلال نافرمانی دارای زمینه های رشدی برای اختلال سلوک هستند (چهارمین راهنمای تشخیصی و آماری بیماریهای روانی، 1994).

اختلال سلوک ، رفتارهای ضد اجتماعی پایدار در کودکان و نوجوانان را موجب می شود که به طور معناداری به توانایی افراد مبتلا برای فعالیت در زمینه های تحصیلی و شغلی ، زیان وارد می کند. افراد مبتلا به این اختلال ، مکرراً قوانین اجتماعی متناسب با سن خویش را زیر پا می گذارند و به حقوق و عواطف سایرین اهمیتی نمی دهند . ممکن است بسیاری از آنان رفتارهای ضد اجتماعی پراکنده ای بروز دهند. با این وجود شمار اندکی از آنان الگوهای هنجار شکن مکرری ابراز می کنند و قادر نیستند شیوه های سلوکی دیگری را فرا بگیرند (کاپلان و سادوک⁴ ، 1995؛ ترجمه صابری ، 1377).

نتایج تحقیقات نشان می دهد که گونه های خاصی از اختلالات رفتاری مانند اختلال سلوک و اختلال نافرمانی و اختلال نقص توجه و فزون جنبشی ، در بین دیگر اختلالهای رفتاری دوران مدرسه ، بیشترین فراوانی را دارا هستند

---

⁴-Kapllan & Sadoock

که انگونه رفتارهاي اغتشاشگر در دوره مدرسه به صورت يك ردیف درگيريهاي مکرر و تعارض آمیز با همسالان ، معلمان و ديگران خود را نشان مي دهد . هر چند اين گونه رفتارها به شکل موقعيتي بروز مي کنند ، اما رفته رفته به بيشر موقعيتهاي اجتماعي که مستلزم همکاري است گسترش مي يابد (هاوس⁵ ، 1991 ؛ ترجمه علاقبندراد ، 1380).

از اين میان ، نافرمانی مقابله اي در دوره پيش دبستاني نیز ظاهر مي شود و بر اساس چهارمین راهنمای تشخيصي و آماري بيماريهاي رواني و رفتارهاي خصومت آمیز نسبت به مراجع قدرت است که حداقل 6 ماه استمرار داشته و با بروز حداقل چهار مورد از موارد زیر مشخص مي شود :

- 1- از دست دادن کنترل .
- 2- مشاجره کلامي با بزرگترها .
- 3- مخالفت يا امتناع فعالانه در سازگاري با خواسته ها و يا مقررات وضع شده از سوي بزرگترها .
- 4- انجام عمدي کارهايي که موجب ناراحتي ديگران مي شود .
- 5- سرزنش ديگران به علت کارهاي اشتباه خود .
- 6- زودرنجي و يا ناراحت شدن سريع از ديگران .

---

⁵ - Hause

7- ترکیبی از خشم و زودرنجی.

8- کینه توزی یا انتقام جویی.

با توجه به الگوهای رفتاری کودکان مبتلا به اختلال نافرمانی مقابله ای قبل از 6 سالگی از جمله در سنین پیش دبستانی ، این پژوهش به دنبال بررسی تظاهرات نافرمانی مقابله ای در رفتار کودکان پیش دبستانی از یک سو و تفاوتی احتمالی این تظاهرات رفتار به تفکیک جنسیت ، در این مقطع می باشد.

این پژوهش در اصل به بررسی این پرسش می پردازد که آیا رفتارهای حاکی از نافرمانی در دختران ، در مقایسه با رفتارهای حاکی از نافرمانی در پسران تفاوتی آشکاری را نشان می دهد. به دیگر سخن اینکه آیا عامل جنسیت در سالهای آغازین زندگی ، عامل تفکیک کننده در رفتارهای پرخاشگری می باشد یا تفاوتی که در مقاطع دیگر عمر مشاهده می شوند به تدریج به وجود می آیند ؟

اهمیت و ضرورت تحقیق

از آنجا که اختلال نافرمانی مقابله ای ، همزمان با شیطنت و لجبازی ، اغلب در دوره پیش دبستانی ظاهر می شود ، (هنگامیکه بنابر یافته های موجود رفتارهای مقابله ای و نافرمانی ، به ویژه در میان کودکان

رایج می باشند) ضروری است اختلال نافرمانی مقابله ای را از رفتار نافرمانی و شیطنت و لجبازی و رفتارهای مقابله ای بهنجار بر حسب سن⁶ متمایز کنیم . این تمایز عمدتاً بر شدت رفتارها استوار است . برخلاف رشد بهنجار که در آن رفتارهای مقابله ای در اولین دوره کودکی به اوج رسیده و به مرور زمان کاهش می یابند ، رفتارهای مقابله ای که مشخصه اختلال نافرمانی مقابله ای هستند ، با افزایش سن ادامه یافته و وخیم تر می شوند (کمپل ، 1990).

این واقعیت ، اهمیت ارزیابی شدت ، میزان تغییرپذیری بر حسب موقعیت و شدت رفتار پیش از تشخیص را برجسته می سازد. همانگونه که لوبر ، لیهی و توماس⁷ ، 1991 توصیه کرده اند ، تشخیص اختلال نافرمانی مقابله ای ، تنها زمانی مد نظر قرار می گیرد که رفتار مقابله ای و نافرمانی با فراوانی و شدت نابهنجار رخ دهد و مزاحم روند طبیعی رشد اجتماعی و عاطفی شود ، یا بیش از حد مزاحمت را برای دیگران ایجاد کند و یا در طول زمان (بعد از سالهای پیش دبستانی) ادامه یابد. اگر مشکلات رفتاری که مشخصه اختلال سلوک هستند نیز آشکار شوند ، اما نه به

---

⁶- Age-normal

⁷-Lober,Lahey ,Tomas

میزانی که ملاکهای تشخیصی سلوک را دریافت کنند ، در این صورت تشخیص اختلال نافرمانی مقابله ای یک انتخاب مناسب به نظر می رسد (ناصری ، 1386).

از دیگر نتایج تشخیص صحیح ، تفکیک اختلال نافرمانی مقابله ای از سایر اختلالات رفتاری برون سازی⁸ ،مانند اختلال سلوک و اختلال نقص توجه و بیش فعالی است (هین شاو ، لیهی و هارت⁹ ، 1993).

البته پیدایش نافرمانی ، خصومت و سایر نشانه های مقابله ای در اوایل کودکی ، گاهی نشانه پیدایش رفتارهای ضد اجتماعی شدیدتر است ، به نحوی که نشانه های اختلال نافرمانی مقابله ای ، ممکن است توأم با نشانه های اختلال سلوک رخ دهند . در مواردی ، رفتارهای بزهکارانه جدی ، مانند پرخاشگری بدنی ، دروغگویی و دزدی در حوالی 7 سالگی ظاهر شوند (فریکو دیگران ، 1993؛ ترجمه علاقبندراد ، 1380).

بنابر شواهد بدست آمده از تحقیقات گوناگون در این زمینه ، شمار قابل توجهی از مبتلایان به اختلال نافرمانی مقابله ای ، افرادی مستعد برای ابتلا به اختلال سلوک می باشند و با توجه به سیر تحولی که از اختلال سلوک سراغ داریم ، درصد قابل توجهی از مبتلایان

---

⁸-Externalizing

⁹- Hinshaw , Lahey , Hart

به این اختلال، به اختلال شخصیت ضد اجتماعی مبتلا می شوند (چهارمین راهنمای تشخیصی و آماری بیماری های روانی، 1994).

بنا بر آنچه گفته شد، با توجه به این که اگر اختلال نافرمانی مقابله ای در دوران کودکی به دستدسی تشخیص داده نشده و مورد بررسی قرار نگیرد، منجر به اختلالات رفتاری دیگری در سنین نوجوانی و بزرگسالی خواهد شد، بنابراین پژوهشگر در این پژوهش درصدد یافتن اطلاعاتی در زمینه ی نشانه های نافرمانی مقابله ای می باشد و نیز نحوه ی بروز نافرمانی مقابله ای در رفتار کودکان پیش دبستانی و تفاوتهایی که ممکن است در رفتارهای دختران و پسران به تفکیک در این سنین دیده شود. دوره ی پیش دبستانی برای ارزیابی احتمال رفتارهای دختران و پسران به تفکیک در این سنین دیده شود. دوره ی پیش دبستانی برای ارزیابی احتمال رفتارهای ناهنجار مورد غفلت واقع شده است، در حالی که امروزه مطالعات نشان می دهند که بویژه پرخاشگری و شروع زود هنگام آن می تواند زمینه ساز بسیاری از اختلالات رفتاری و ناهنجاریهای آسیب زا باشد. از این رو توجه به سالهای اول زندگی سعی در شناسایی ویژگی های شدید و ماندگاری که در این سنین آغاز می شوند،

ضرورت مطالعه در این مقطع را مطرح می‌سازد که نهایتاً این قبیل پژوهشها می‌توانند در سطح کاربردی نیز به هشدارهایی مستند به خانواده‌ها و مسئولین بیانجامد و یا ضرورت مداخله‌های بهنگام را مطرح نماید.

اهداف پژوهش

هدف کلی : بررسی و مقایسه الگوی رفتارهای غالب

اختلال نافرمانی مقابله‌ای در دختران و پسران دوره پیش دبستانی شهر تهران در سال تحصیلی 87-88 .

اهداف اصلی :

1- بررسی و مقایسه میزان شیوع اختلال نافرمانی مقابله‌ای در دختران و پسران دوره پیش دبستانی شهر تهران در سال تحصیلی 87-88.

2- بررسی و مقایسه میزان شدت اختلال نافرمانی مقابله‌ای در دختران و پسران دوره پیش دبستانی شهر تهران در سال تحصیلی 87-88.

اهداف جانی :

1- بررسی و مقایسه میزان اختلال نافرمانی مقابله‌ای از نوع از دست دادن کنترل در بین دختران و پسران مقطع پیش دبستانی شهر تهران در سال تحصیلی 87-88.